

ВСТУП. Точка біфуркації

Час укладання цього збірника припав на декілька знакових подій, що стосуються як глобальних проблем, так і конкретно нашої – археологічної, пам'яткознавчої та музеєзнавчої – спільноти. Понад половини людства опинилось у добровільній або вимушеній ізоляції через поширення коронавірусу. Однак згадана ізоляція аж ніяк не спричинила бездіяльність у сферах освіти та науки в Україні, вона радше спонукала зайвий раз замислитися над проблемами подальшого, і вже вічного реформування вітчизняної системи науки та освіти. Конкретні виклики загально-світового та національного рівня змушують задуматися над долею і місцем галузей, що займаються дослідженням та збереженням спадщини людства.

Поширення вірусу планетою разом з глобальними кліматичними змінами цілком наочно продемонструвало низку протиріч між поточним способом існування людства та навколишнім середовищем. Стало цілком очевидним, що ідея безмежного зростання (індустріального, виробничого, фінансового) навряд чи може бути реалізована без потужного наступу на екосистеми планети, що вже знищує саме середовище в якому можливе відносно комфортне існування «лисих мавп». Зникнення цілих екосистем, історичних ландшафтів призводить не тільки до конкретних матеріальних наслідків, таких як забруднення середовища, але і до появи відчуття тривоги за долю майбутніх поколінь, відчуття непевності подальшого існування на планеті, яка за останні роки стала неймовірно маленькою. Цей страх стає гарним ґрунтом для утвердження споживацької психології, намагання миттєвого задоволення бажань без урахування складних причинно-наслідкових, енергетичних та інформаційних зв'язків, завдяки яким живе планета. Конкретними проявами такої психології є вирубка лісів, нещадна експлуатація земельних та водних ресурсів, знищення інших тварин заради сумнівного задоволення, грабунок об'єктів культурної та природної спадщини.

Пандемія вірусу оголила ті проблеми, що тривалий час були предметом дискусій у колах політекономів та філософів. Ця

криза стала тим «бумерангом», який, окрім найбільш вразливих верств населення, найбільш вдарить по тим спільнотам, які свідомо недооцінювали освіту та науку. Наразі цілком очевидним стало те, що величезною помилкою політико-економічних систем було надання ринкової валентності таким галузям людського буття як медицина, фундаментальна наука, охорона навколишнього середовища. В умовах кризи перевиробництва, коли цілі країни домовляються про штучне завищення цін на енергоресурси (абсолютно не «ринкове» рішення), цілком цинічним є твердження, що медицина або освіта «мають відповідати вимогам сучасної ринкової економіки». Згадані галузі мали б забезпечуватися суспільством із надлишком, адже за своєю природою вони не здатні до існування у форматі класичної «вільної конкуренції». Вони практично неспроможні демонструвати короткотермінові вигоди, але зрештою в сучасному світі саме від рівня розвитку науки та ступеню освіченості громадян залежить виживання цілих спільнот.

Значною мірою це стосується сфери охорони культурної спадщини в широкому сенсі, як галузі що має забезпечувати збереженість традиційного середовища існування, історичних ландшафтів, пам'яток, об'єктів та предметів, що мають антропологічну, наукову, історичну цінність для нашого буття. В умовах невизначеності подальшої долі великих спільнот населення, світових та європейських інституцій, в умовах загальної економічної кризи та рецесії, особливо важливу роль мають відігравати гуманістичні засади сучасної цивілізації та конкретні програми пов'язані з вихованням у людей турботливого ставлення до навколишнього середовища та здобутків попередніх поколінь.

Цілком недолугими виявляються спроби перевести проблеми охорони культурної спадщини на «ринкові» рейки. Це призводить до спонукання інституцій не до дієвих заходів, спрямованих на збереження спадщини, а до створення субпродукту, що гарно сприймається пересічним громадянином, візуалізованих, діджиталізованих та ін. фантомів-симулякрів, які можливо вигідно представити

на ринку. Одним з прикладів такої діяльності є програма «Інноваційний культурний продукт» Українського культурного фонду, який маючи бюджетне (тобто за наш рахунок), а не «ринкове», фінансування, основну частину своїх коштів спрямовує на популяризаційні заходи, «створення можливості для активного подорожування країною як громадян України, так і зовнішніх туристів; зацифрування пам'яток матеріальної культурної спадщини та ін.», а не на безпосереднє збереження, реставрацію, охорону об'єктів цієї культурної спадщини. Цим шляхом в останні роки пішло і чимало музейних установ.

Не заперечуючи важливість популяризації та помітного попиту у суспільстві на подібні продукти, наголошуємо, що це не є основною метою діяльності пам'ятоохоронних та музейних інституцій. Створення інформаційної бульбашки та симуляція активної діяльності призводить до нехтування самими об'єктами культурної спадщини (предметами, пам'ятками, територіями), а також системою охорони, яка останніми роками перебуває в практично паралізованому стані.

Вища освіта в ринковій перспективі

Намагання цілковито підпорядкувати освітній процес «вимогам ринку праці» викликає чимало запитань. По-перше, цілі галузі знань з огляду на «ринкову кон'юнктуру» виглядають неперспективними. По-друге, фундаментальні знання поступаються у значенні т.зв. «софтскілз», що намагаються покласти в основи освітніх програм. Такий підхід відображається у нехтуванні базовими знаннями та «реальною наукою», звуженні поняття універсальної освіти до відпрацювання набору корисних навичок, що є вигідним для роботодавців в процесі експлуатації майбутнього працівника (ба більше, «майбутніх роботодавців» всіляко мають залучати до організації освітнього процесу). У результаті в центрі уваги майбутніх випускників стають не глобальні проблеми сьогодення, вирішувати які покликана сучасна наука, а конкретний запит від фінансових груп.

В той час, коли наукові установи знаходяться на межі виживання, а зарплати співробітників ледь перевищують прожитковий мінімум, зрозуміло, що ці установи не можуть виступати повноцінними роботодавцями, а отже, і формувати порядок денний в системі викладання і навчання. В такому випадку орієнтація на кон'юнктуру ринку призводить до зменшення викладання дисциплін, пов'язаних з базовими сферами гуманітарного знання. Така доля на історичному факультеті спіткала курс «Основи антропології», який з обов'язкової дисципліни перетворився на курс, що викладається тільки для студен-

тів – майбутніх археологів та музеєзнавців. Процес зменшення викладання «Основ археології» та «Преісторії» призвів до створення абсолютно нелогічного курсу «Археологія та преісторія», що викладається в межах одного семестру.

Орієнтація на конкретні навички, та нехтування базовими дисциплінами призводить до загальної девальвації вищої освіти – отримання диплому про вищу освіту прирівнюється до проходження курсів та опанування декількома корисними навичками, які можна отримати і за допомогою он-лайн освіти, без витрачання грошей та 4-6-ти років на навчання, з чим загалом погоджуються і роботодавці. В більшості європейських країн цей процес призводить до зниження попиту на вищу освіту з глибоким вивченням наукової проблематики, натомість, значно більшої ваги набувають різноманітні форми дистанційного навчання, курси саморозвитку, що надають можливість оволодіти прикладними знаннями в короткий термін і одразу задовольнити вимоги працедавців. В такій ситуації країни, де розуміють важливість фундаментальних наукових досліджень, пішли шляхом зниження вартості отримання вищої освіти (навіть перейшли на безкоштовну, як у випадку Німеччини), впровадження низки суттєвих пільг для студентства, відкриття безкоштовних програм для іноземних громадян. Це дозволяє університетам концентрувати значний науковий потенціал і, в решті, формувати сучасну парадигму суспільної свідомості.

На противагу цьому, вітчизняна вища освіта, намагаючись діяти в рамках «економічної ефективності», все більше перетворюється на бізнес-корпорацію. Результатом намагання відповідати ринковим вимогам є скорочення держзамовлення, а разом з ним і професорсько-викладацького складу тих галузей, що традиційно вважаються неприбутковими. Ми не будемо розповідати про користь від діяльності істориків, охоронців культурної спадщини, археологів та музеєзнавців – світовий досвід показує, що саме ці галузі мають загальнодержавне значення і завдяки цим професіям будь-яке суспільство репрезентує себе у світі. Однак результати діяльності представників цих сфер не приносять швидкої вигоди у фінансовому вимірі, натомість потребують певної частки витрат державного бюджету для фінансування і власне дослідницької, і освітньої складових.

Такий дисбаланс у світовій та вітчизняній системах вищої освіти призводить до значного відтоку потенційних здобувачів вищої освіти з нашої держави. На превеликий жаль, вітчизняна система не може забезпечити випускнику можливість реалізації в на-

уковій сфері на високому рівні. Зубожілий стан академічних установ, відсутність належних умов для досліджень, штучне створення конкурентних умов в науковому середовищі, змушують найбільш вмотивованих дипломників шукати застосування своїх знань за межами України. Не виключенням з цього загального тренду стала і наша кафедра, окремі випускники якої після декількох невдалих спроб продовжити гідну працю на ниві науки в вітчизняній аспірантурі, з успіхом були прийняті в університети Польщі, Німеччини та Швейцарії.

Такий стан вітчизняної науки призводить до зниження суспільного значення наукового світогляду і недовірливе ставлення суспільства та його «еліти» до сучасної наукової парадигми. Цілком звичним в нашій площині є звучання «плюралістичного» підходу, коли на рівні з «академічними» концепціями, беруться розглядати «альтернативні» погляди на об'єктивну реальність. Ці альтернативні концепції часто знаходять схвальний відгук у представників владної верхівки, однією з причин чого є відсутність необхідності фінансування складних досліджень для формування подібних «альтернативних» теорій. Одним з прикладів такої уваги до псевдонаукової фантастики є продукція «Української Мульти-Медіакомпанії», відео-ролики якої демонструються на таких телеканалах, як «Рада», «Київ», «1-ий політичний» та ін.

Бюрократія, як ракова пухлина. Будь-які спроби реформування її призводять тільки до погіршення хвороби

Бюрократія як така, нечасто коли стає предметом наукового аналізу з тієї причини, що самі науковці перебувають всередині найбільш забюрократизованої системи науки та освіти. Режим карантину змусив багатьох замислитися над соціальною значимістю деяких сфер суспільної діяльності. В умовах економічних негараздів, викликаних пандемією постає досить нагальне питання доцільності існування цілих інституцій та навіть професій, які цілком можна замінити електронними алгоритмами. Стає зрозумілим, що значна кількість діяльності у суспільній сфері цілком може бути забезпечена автоматизацією процесів. Особливо це стосується різноманітних перевіряючих та контролюючих органів, сенс діяльності яких і без того піддавався сумніву.

Нелогічність таких контролюючих заходів у сфері освіти в повній мірі відчули співробітники нашої кафедри, якій в цьому році виповнюється 75 років. Національним агентством з питань забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) було проведено акредитацію освітньої програми «Музеєзнавство, пам'яткознавство» для магістрів. Суть цієї

акредитації, за «Положенням про акредитацію освітніх програм» полягає в «оцінюванні якості освітньої програми та освітньої діяльності закладу вищої освіти за цією програмою на предмет відповідності стандарту вищої освіти, спроможності виконання вимог стандарту, а також досягнення заявлених у програмі результатів навчання відповідно до критеріїв оцінювання якості освітньої програми».

Ускладнена процедура проходження акредитації є тривалим процесом, який складається з заповнення відомостей про самооцінювання освітньої програми (більше 40 сторінок тексту, крім необхідних документів), виїзд експертної групи до навчального закладу з метою перевірки відповідності даних, проведення низки зустрічей з адміністрацією закладу вищої освіти (ЗВО), викладацьким складом, студентськими органами самоврядування, майбутніми роботодавцями, отримання додаткових документів тощо. Наступним етапом є складання висновку експертної групи з подальшою відповіддю ЗВО на зроблені зауваження, засідання Галузевої експертної ради НАЗЯВО і т. ін. Результатом процесу акредитації, розтягнутого на декілька місяців, є рейтингова оцінка освітньої програми та висновок про можливість чи неможливість проведення освітньої діяльності за цією програмою.

Абсурдність ситуації полягає в тому, що ЗВО саме «звертається» до НАЗЯВО з проханням провести акредитацію освітніх програм та оплачує роботу експертної групи, в розмірі понад 60 000 за одну програму! Менш із тим, ці кошти оплачуються не університетом загалом, а покладаються на окремі підрозділи – «робочі конячки» університету – інститути та факультети. Залежно від висновків експертної ради, освітня програма акредитується на наступні п'ять років, на один рік (якщо було виявлено невідповідність критеріям) або, в критичних випадках, не акредитується, наслідком чого є закриття освітньої програми. Тобто, якщо ви хочете постійне надходження коштів на рахунок вашої контролюючої організації, треба просто зробити платіж регулярним! До того ж на забезпечення цього процесу виділено фінанси, створено онлайн-платформи, розроблено купу анкет та документів, одне заповнення яких повинно викликати в людини відчуття безвиході.

Як і будь-яка бюрократична процедура, що пов'язана з атестацією, «відповідністю нормам», «підвищенню ефективності», акредитація освітніх програм насправді розтягнута у часі на півроку та містить цілу низку етапів (20-ть!), корисність яких дорівнює «нулю». Фінальний висновок Галузевої експертної ради базується виключно на звіті

самооцінювання та тих документах, що було подано виїзною експертною групою (вибірково, за їхнім власним бажанням). За таких обставин, весь комплекс дій: зібрання фокус-груп, інтерв'ювання, надання документів, – виявились непотрібними з огляду на кінцевий результат. Діяльність експертів (!) навіть не передбачає аналізу даних з відкритих джерел, а зводиться до довільного трактування вибірково наданої інформації.

Замість того, щоб спрямувати кошти, яких і так постійно не вистає, на придбання необхідного обладнання, проведення наукових досліджень, більш якісного забезпечення студентських практик (наразі 30 гривень на студента на добу!), необхідно буде регулярно віддавати кошти в нікуди задля проходження акредитацій. Враховуючи кількість освітніх програм, для історичного факультету – понад 20-ть, цей відтік фінансових ресурсів стає постійним. Не кажучи вже про те, що проходження акредитації забирає багато часу та енергії у викладачів та співробітників, що, врешті, негативно впливає на самих учасників освітнього процесу – студентів та викладачів. Часто ця процедура, пов'язана з створенням цілої купи формальних документів, спонукає освітні підрозділи скорочувати набір освітніх програм. Така доля, наприклад для історичного факультету, спіткала викладання «Військової історії» як окремої програми підготовки.

Беззмістовність цієї діяльності полягає в тому, що сам процес акредитації в більшості випадків перетворюється на показуху з наперед визначеним результатом, під час якої ретушуються реальні проблеми. Вже не кажучи, про питання, пов'язані з «незалежністю» членів експертної групи і відсутністю конфліктів інтересів, адже кожна освітня програма охоплює досить вузьку спеціалізацію, і, відповідно, всі учасники цього дійства пов'язані між собою багатьма професійними зв'язками.

Цікаво, що потреба в такій ускладненій діяльності цілком відсутня. Адже, якщо Міністерство освіти і науки відмовилось видавати дипломи державного зразка, то відповідальність за якість освітнього процесу покладається безпосередньо на ЗВО та конкретні освітні програми, від чого безпосередньо буде залежати їхній статус. Важливість чи необхідність конкретної освітньої програми цілком можливо визначити за багатьма параметрами не вдаючись до бюрократичної процедури акредитації. Рейтингування як окремих науково-освітніх працівників, так і закладів вищої освіти стало цілком звичним в останні роки і ця інформація є абсолютно відкритою. Переважну більшість критеріїв доцільності освітньої програми можливо оцінити за наявністю

запитів від роботодавців, участю викладачів та студентів у наукових проектах, відсотком випускників, які працюють за обраною спеціальністю тощо. Автоматизація цього процесу може бути розроблена на основі щорічних звітів по науці та освітній діяльності, які і без того складаються на рівнях окремого науково-педагогічного працівника, структурного підрозділу, університету загалом. Заклади вищої освіти, знаходячись у конкурентних умовах, цілком здатні самостійно визначати актуальність, важливість, перспективність конкретних освітніх програм і знаходити шляхи покращення освітнього процесу, адже від цього буде залежати рейтинг самого університету, а отже, і фінансування.

Цілком зрозуміло, що така діяльність НАЗЯВО, звужуючи напрямки діяльності ЗВО, відволікаючи від нагальних питань за бюрократизованою процедурою, витрачаючи як бюджетні ресурси, так і кошти інститутів та факультетів, завдає більше шкоди освітньому процесу, аніж користі. Фінансування цієї установи в умовах економічної кризи виглядає абсолютно нелогічним марнотратством, а фінансові ресурси було б більш ефективно спрямувати саме на ті галузі, які є пріоритетними. З огляду на пряму залежність життєздатності спільнот від рівня освіченості населення та рівня наукових досліджень (що підтверджується щоденно), цілком логічним було б створення умов стимулювання науки та освіти, а не посилення контролю над основними виконавцями.

В даному випадку, як в галузі охорони культурної спадщини, так і в освіті ми маємо справу з одним і тим же порочним підходом – замість спрямування ресурсів на покращення безпосередніх процесів (освітніх, наукових, пам'яткоохоронних) – відбувається розширення квазіінституцій та створення «інформаційних бульбашок» навколо та за рахунок реальних учасників – викладачів, науковців, студентів, пам'яткоохоронців. Не дивно, адже у житті держави відчувається загальний тренд – за дуже розвиненої інфраструктури бюрократичних інстанцій, документів (дозволів, звітів, заявок тощо) реальна інфраструктура занепадає і функціонує часто на останньому подиху за крок від остаточного розпаду. Досягнення новітніх технологій (диджиталізація, «держава у смартфоні»), а разом із ними і кошти виділені на впровадження цих технологій у життя, здебільшого залучаються не у процес безпосереднього виробництва і покращення, а застосовуються в першу чергу для створення нових систем для анкетування, рейтингування, ускладнення бюрократичних процедур та ще більшого контролю за діяльністю населення.

В таких умовах, реальна творчість та науковий пошук існують скоріш не завдяки формалізованим правилам, що мають регламентувати цю творчість, а всупереч системі, що ставить за мету «ефективний розвиток», «модернізацію» тощо. Апарат структурного насилля, яким являється бюрократія, в першу чергу цікавить не реальне виробництво у сферах науки та освіти, не проведення досліджень, що можуть бути впроваджені у різних сферах суспільного буття, а створення вигляду, підміна реальних дій звітністю, оцінюванням за критеріями, які було встановлено самою бюрократією. Цікавим є те, що ця підміна реальності передбачає наявність мовчазної згоди всіх учасників процесу, які складають механізм адміністрування. Так, адміністрація інститутів створює конкурентне середовище між науковцями, педагогами, співробітниками на всіх рівнях за зразком будь-якої бізнес-контори, а вчені та викладачі замість фокусування на дійсних наукових завданнях, включаються в гонитву за індексами цитувань. Таким чином, дійсна наукова творчість, дослідницький пошук та неформальна передача досвіду від старшого покоління вчених студентам руйнується під час зіткнення з системою адміністрування, яка математично обчислює індекси конкретного викладача, кафедри, факультету.

Але особливість сучасної бюрократії проявляється в тому, що замість безособового та рівноправного оцінювання діяльності кожного працівника, ієрархічні перестановки здійснюються за критерієм особистої лояльності, а означені рейтинги використовуються для створення необхідного конкурентного клімату в середовищі колег.

Задля забезпечення функціонування цієї бюрократичної системи, пов'язаної з оцінюванням, рейтингуванням, визначенням рівня відповідності, дипломуванням, створено цілу систему понять та спеціальну мову, наповнену яскравими та пустими термінами, типу «візія», «стейкхолдер», «інноваційність», «бенефіціари», «компетентності», володіння якою вказує на належність до особливого прошарку у сфері науки та культури – «експертів». Логічним є те, що цими «експертами» почасти є люди які мають віддалений стосунок до дійсних процесів в науці та освіті, особливо в сучасному світі, де науковцям та освітянам просто не вистачає часу на участь в різноманітних експертних радах.

Там де мова йде про «підвищення ефективності», «оптимізацію», «реорганізацію» тощо, насправді мається на увазі, що вам будуть платити менше, а змусять працювати більше. Адже у вітчизняній практиці, всі заходи, пов'язані з ускладненням процедури

вступу до аспірантури, захисту дисертацій, акредитації програм, атестації співробітників та інститутів врешті мають на меті лише одне: зменшити загальне фінансування галузі та змусити працівників виконувати значну кількість необхідних нормативів, щоб відповідати встановленим критеріям. З кожним роком ми можемо спостерігати постійне збільшення навантаження і відповідальності викладачів та науковців. Окрім своїх безпосередніх функцій, вони зобов'язані публікуватись у рейтингових, бажано закордонних, виданнях, проходити підвищення кваліфікації, мати довідки про знання іноземної мови, звітувати про власні дослідження, керувати науковими проектами, бути гарантами освітніх програм, кураторами студентських груп тощо. Науково-педагогічним працівникам потрібно докладати все більше зусиль для пошуків фінансування для досліджень, заповнення звітності, різноманітних дипломувань, виконання планових зобов'язань, проходження акредитацій. Всі активи мають бути підтверджені документально, а в разі відсутності необхідних папірців – нависає цілком реальна загроза звільнення (не продовження контракту).

Задля створення клімату конкурентності, адміністрації ЗВО вимагають щорічного перепідписання контрактів з науково-педагогічними працівниками, виставляючи умови, за яких цей працівник має можливість продовжити працювати на тій же посаді. В цій ситуації охоронник, бухгалтер чи кадровик цієї ж організації мають більше соціальної захищеності, аніж викладач, який має постійно демонструвати лояльність до керівництва під загрозою звільнення. Чи буде така «палична система» в рамках багаторівневої конкуренції сприяти якості проведених досліджень та якості взаємодії викладач – студент, на якій і тримається вся громіздка система вузівської адміністрації, бухгалтерії, безлічі відділів, агентств з чергових питань забезпечення чергових критеріїв та Міністерства освіти і науки загалом? Питання риторичне. Навряд чи платники податків та отримувачі платного навчання будуть задоволені тим, що переважна більшість їхніх коштів спрямовується не на безпосередній процес взаємодії викладача і студента, а на забезпечення функціонування складної системи контролю і оцінювання, з непомірно роздутими окладами та преміями «менеджерів вищої ланки».

Сучасний світ знаходиться в точці біфуркації – критичного зламу застарілих систем управління, які вже не можуть задовільнити потреби сучасної людини. Неповороткі бюрократичні структури виявляються недієвими з огляду на те, що основну частину своєї діяльності вони спрямовують на підтримання

власного існування та репродукування і, в такому разі, швидко програють ініціативам громадянського суспільства. Наприклад, у сфері охорони культурної спадщини, громадські організації на різних рівнях роблять значно більше, аніж весь апарат Міністерства культури та інформаційної політики разом з обласними управліннями культури. Сучасна наука твориться завдяки міжнародним науковим товариствам та громадським організаціям, які в своїй діяльності керуються не принципами ієрархічної підпорядкованості, а завдяки використанню мережевого підходу під час вирішення наукових, культурних чи екологічних питань. На жаль, на відміну від офіційних структур, низові наукові та культурні мережі практично позбавлені регулярного фінансування, що змушує значну частину енергії витрачати на пошуки джерел для реалізації конкретних проектів, однак рівень вмотивованості в цих спільнотах набагато вищий, ніж в розгалужених бюрократіях, захищених на вирішенні внутрішніх проблем.

Однією з таких наукових ініціатив є видання VITA ANTIQUA. Це незалежний друкований орган, фінансування якого здійснюється без залучення бюджетних коштів. На сторінках журналу постійно піднімаються питання збереження археологічної та музейної спадщини, розкриваються актуальні питання охорони пам'яток. Серед низки видань особливе значення мав випуск збірки наукових статей «Український музей», в якій були представлені праці сучасних фахівців – музеєзнавців та пам'яткознавців (2003, <http://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/644>).

Видавцем журналу виступає наукова громадська організація «Центр палеоетнологічних досліджень імені Хв. Вовка» – добровільне об'єднання вчених в галузі археології, антропології, етнології та інших суміжних наук (<http://vovkcenter.org.ua/en/main/>). Серед завдань Центру, згідно з Статутом, визначено сприяння практичному здійсненню програм і проектів, спрямованих на охорону, дослідження, використання та реставрацію пам'яток та об'єктів археологічного спадку України, особливо тих, яким загрожує знищення під впливом природних чи антропогенних факторів; сприяння збереженню і музеєфікації об'єктів археології

Одним з основних напрямків діяльності Центру, що реалізується спільно з кафедрою археології та музеєзнавства Київського на-

ціонального університету імені Тараса Шевченка, є проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів та польових шкіл, присвячених археологічному та музейному спадку, серед яких слід відмітити такі як: «Людина та ландшафт: географічний підхід в первісній археології» (Київ, 2016, <http://vovkcenter.org.ua/en/2016-hl/> ; <http://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/58#more-58>), «Культурна спадщина України: дослідження, музеєфікація, охорона та збереження» (Київ, 2016, http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=article&id=302:kruhlyi-stil-na-temu-kulturna-spadshchyna-ukrayiny-doslidzhennia-muzeifikatsiia-okhorona-ta-zberezhennia&catid=19&Itemid=117), «Археологія річок і озер та первісні спільноти Європи» (Київ-Канів, 2017, <http://vovkcenter.org.ua/en/2017-wa/> ; <http://vitaantiqua.org.ua/uk/archives/965#more-965>), «Межиріцька міжнародна літня школа: археологічні дослідження та музеєфікація» (2018, <http://vovkcenter.org.ua/uk/2018-pn-2/>).

Дана збірка представляє матеріали, що були висвітлені на Міжнародній науковій конференції «Археологія та музеєзнавство в системі освіти і науки», що відбулась в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 24-25 жовтня 2019 року на честь 75-річчя Кафедри археології та музеєзнавства (<http://vovkcenter.org.ua/uk/2019/11/18/2019-conf/>). Під час роботи конференції представниками різних наукових установ з України, Європи та Азії висвітлювались актуальні проблеми та сучасні виклики для пам'яткоохоронної та музейної справи (<http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/1835> ; <https://doi.org/10.37098/LVA-2019-902-069>). В цій збірці зібрано статті, які розкривають сучасний стан викладання та функціонування музейних та пам'яткознавчих студій у закладах вищої освіти України, методологічні аспекти сучасної археології, питання археологічної освіти, музеєлогічні та пам'яткознавчі дослідження.

Маємо надію, що книга буде цікавою та корисною не тільки для викладачів у гуманітарній сфері, пам'яткознавців, археологів, музейників, а й для широкого загалу читачів, які переймаються долею вищої освіти, науки та культурної спадщини в Україні та світі.

Павло Шидловський

INTRODUCTION. Bifurcation point

The time of compiling this collection was marked by several significant events, which deal both global problems and, in particular, our archaeological, monument and museum studies community. More than half of humanity has found itself in voluntary or forced isolation due to the spread of the COVID-19. Nevertheless, this isolation did not cause inaction in the field of education and science in Ukraine, and, under quarantine, we face the problems of further and eternal reforming of the system of domestic science and education. Specific challenges at the global and national levels make us think about the fate and place of spheres involved in the study and preservation of human heritage.

The spread of the virus on the planet, along with global climate change, has exposed a number of contradictions between the human way of life and the environment. It has become quite obvious that the idea of unlimited growth (industrial, productive, financial) can hardly be realized without a powerful attack on the planet's ecosystems, which is already destroying the very environment in which the relatively comfortable existence of bald monkeys is possible. The disappearance of entire ecosystems, historical landscapes leads not only to specific material consequences, such as environmental pollution, but also to the appearance of sense of anxiety for the fate of future generations, a sense of uncertainty about the continued existence of the planet, which in recent years has become incredibly small. This fear becomes a good ground for the establishment of consumer, (not even predatory) psychology, the attempt to instantly satisfy desires without taking into account the complex causal, energy and information connections due to which the planet lives. Concret manifestations of this psychology are deforestation, ruthless exploitation of land and water resources, killing other animals for pleasure, looting of sites of cultural and natural heritage.

The virus pandemic has exposed issues that have long been the subject of debate among political economists and philosophers. This crisis has become a «boomerang» that, in addition to the poorest stratum of the population, will hit hardest on those communities that

have deliberately underestimated education and science. Now it has become quite obvious that a huge mistake of political and economic systems was to provide market valence to such areas of human existence as medicine, basic science, environmental protection. In a crisis of overproduction, when entire countries agreed to inflate artificially energy resources prices (not a «market» solution at all), it is quite cynical to say that medicine or education «must meet the requirements of a modern market economy». It becomes clear that such fields as medicine, education, basic science, and environmental protection cannot exist in the format of «free competition», but must be provided by society in excess, given the dependence of the survival of entire communities on these sectors, but which are not may demonstrate short-term benefits.

To a large extent, this applies to the protection of cultural heritage in a broad sense, as an area that should ensure the preservation of traditional habitats, historical landscapes, monuments, objects and artifacts that have anthropological, scientific, historical value for our existence. In conditions of uncertainty about the future of large communities, world and European institutions, in the general economic crisis and recession, the humanistic principles of modern civilization and specific programs related to educating people to care for the environment and the achievements of previous generations should play a particularly important role.

Attempts to transfer the problems of cultural heritage protection to «market» rails are quite clumsy. This leads the institutions not to take effective measures to preserve the heritage, but to create a visualized, digitalized by-product acceptable to the average citizen, that may be profitable to present on the market. One example of such activity is the program «Innovative Cultural Product» of the Ukrainian Cultural Foundation, which having budget support (i.e. at our expense), rather than “market” funding. It directs the bulk of its funds to promotional activities, “creating opportunities for active travel through the country as citizens of Ukraine and foreign tourists; digitization of monuments of material cultural heritage, etc.”, but not for real

preservation, restoration, protection of objects of this cultural heritage. Without denying the importance of popularization and significant benefit for the society of this product, I emphasize that it is not the main purpose of the activities of heritage protection and museum institutions. The creation of an information bubble and the simulation of effective activity lead to the neglecting of the cultural heritage (objects, monuments, and territories), as well as the system of protection, which in recent years is at zero level.

Higher education in a market perspective

Significant issues arise in the field of higher education because of attempts to subordinate the educational process to the “requirements of the labor market”. In these conditions, whole branches of science, which from the point of view of “market conditions” are unpromising, remain overboard. The main attention when creating educational programs is paid to the so-called “soft skills”, as opposed to fundamental knowledge. Involving “future employers” in the organization of the education process is mandatory. This approach is reflected in the neglect of basic knowledge and “real science”, narrowing the concept of universal education to the development of a set of useful skills that are beneficial to employers in the exploitation of the future employee. As a result, the focus of future graduates is not the global problems of today, which can be solved by modern science, but a specific request from financial groups.

After all, at a time when research institutions are on the verge of survival, and staff salaries barely exceed the subsistence level, it is clear that these institutions cannot act as full-fledged employers, and therefore cannot form the agenda in the system of teaching and learning. In this case, the focus on market conjuncture leads to a decrease in the teaching of disciplines related to the basic areas of humanities. Such a fate befell the course “General Anthropology” at the Faculty of History, which turned from an obligatory discipline into a course taught only to students – future archaeologists and museologists. The process of reducing the teaching of “Basis of Archaeology” and “Prehistory” has led to the creation of a completely illogical course “Archaeology and Prehistory”, which is taught within one semester.

Focusing on specific skills and neglecting basic disciplines leads to a general devaluation of higher education – obtaining a diploma is equated to taking courses and mastering a few useful skills that can be obtained through online education, without spending much money and 4-6 years of study, with which employers generally agree. In most European countries, this process leads to a decrease in demand for

higher education with in-depth study of scientific issues. Instead, various forms of distance learning, self-development courses, which provide an opportunity to master applied knowledge in a short time and immediately meet the requirements of employers, become much more important. In this situation, countries where they understand the importance of basic research, have gone by reducing the cost of higher education (even switched to free, as in the case of Germany), the introduction of a number of significant benefits for students, opening free programs for foreign nationals. This allows universities to concentrate significant scientific potential and, ultimately, to form the modern paradigm of public consciousness.

In contrast, domestic higher education, trying to operate within the framework of “economic efficiency”, is increasingly becoming a kind of commercial corporation. The result of the attempt to meet market requirements is a reduction in state procurement, and with it the teaching staff of those branches that are traditionally considered unprofitable. We will not talk about the benefits of historians, cultural heritage specialists, archaeologists and museologists – world experience shows that these areas are of national importance and any society represents itself in the world thanks to these professions. However, the results of the activities of the representatives of these spheres do not bring quick benefits in the financial dimension, and constantly claim their part in the state budget.

Such an imbalance in the world and domestic systems of higher education leads to a significant outflow of potential applicants for higher education from our country. Unfortunately, the domestic system cannot provide for the graduate the possibility of implementation in the scientific field at a high level. The impoverished state of academic institutions, the lack of appropriate conditions for research, the artificial competitive conditions in the scientific environment, force the most motivated graduates to seek the application of their knowledge outside Ukraine. Our department is no exception to this general trend, some graduates of which, after several unsuccessful attempts to continue decent work in the field of science in domestic post-graduate study, were successfully admitted to universities in Poland, Germany and Switzerland.

This state of domestic science leads to a decrease in the social significance of the scientific worldview and distrust of society and its “elite” to the modern scientific paradigm. The sound of a “pluralistic” approach is quite common in historical sector, when on an equal footing with “academic” concepts, “alternative” views of objective reality are considered. The ruling elite, one of

the reasons for which is the optional funding for complex research to form such «alternative» theories, often welcome these concepts. One of the examples of such attention to pseudoscience fiction is the products of “Ukrainian Multi-Media Company”, which videos are shown on such TV channels as “Rada”, “Kyiv”, “1st Political” and others.

Bureaucracy is like a cancerous tumor. Any attempts to reform it only lead to worsening of the disease

Bureaucracy as such is rarely become the subject of scientific analysis for the reason that scientists themselves are within the most bureaucratic system of science and education. The quarantine regime has made many think about the social significance of some areas of social activity. In the conditions of economic troubles caused by the pandemic, a rather urgent question arises as to the expediency of the existence of entire institutions and even professions, which can be replaced by electronic algorithms. It becomes clear that a significant number of activities in the public sphere may well be provided by process automation. This is especially true of various inspection and control bodies, the meaning of which has already been questioned.

The illogicality of such control measures in the field of education was fully felt by the staff of our department, which turns 75 this year. The National Agency for Higher Education Quality Assurance (NAHEQA) has accredited the educational program “Museum Studies, Monument Studies” for masters. The essence of this accreditation, according to the “Regulations on the accreditation of educational programs”, is “assessing the quality of the educational program and educational activities of the institution of higher education under this program for compliance with the standard of higher education, ability to meet the requirements of the standard, as well as the achievement of the stated learning outcomes in the program in accordance with the criteria for assessing the quality of the educational program”.

The complicated procedure of passing the accreditation is a long process. It consists of filling out a questionnaire on the self-assessment of the educational program (more than 40 pages of text, in addition to the necessary documents), arrival of the expert group to the educational institution in order to verify the compliance of the data, holding a number of meetings with the administration of higher education institution, teaching staff, student self-government bodies, future employers, obtaining additional documents, etc. The next stage was to draw up the opinion of the expert group with the subsequent response of the higher education institution to

the comments made, the meeting of the Sectoral Expert Council of NAHEQA, etc. The result of the accreditation process, which stretches over several months, is a rating assessment of the educational program and a conclusion about the possibility or impossibility of conducting educational activities under this program.

The absurdity of the situation is that the institution of higher education “applies” to the NAHEQA itself with a request to accredit educational programs and pays for the work of the expert group, in the amount of more than 60,000 UAH for one program! However, these funds are not paid by the university as a whole, but are entrusted to separate departments – the “workhorses” of the university – institutes and faculties. Depending on the conclusions of the expert council, the educational program is accredited for the next five years, for one year (if the criteria are not met) or, in critical cases, is not accredited, resulting in the closure of the educational program. That is, if you want a constant flow of funds to the account of your controlling organization, you just have to make a payment regularly! In addition, to provide this process, funds have been allocated, online platforms have been created, a bunch of questionnaires and documents have been developed, one filling of which should cause a person to feel hopeless.

Like any bureaucratic procedure related to certification, “compliance”, “efficiency improvement”, the accreditation of educational programs is actually stretched in time for six months and contains a number of stages (20!), the usefulness of which is equal to “zero”. The final conclusion of the Sectoral Expert Council is based solely on the self-assessment report and the documents submitted by the visiting expert group (selectively, at their own request). In these circumstances, the whole set of actions – meeting of focus groups, interviews, providing documents – were unnecessary given the final result. The activities of experts (!) do not even involve the analysis of data from open sources, but are reduced to an arbitrary interpretation of selectively provided information.

Instead of directing the funds, which are constantly lacking, to the purchase of necessary equipment, research, better provision of student internships (currently 30 UAH per student per day), it will be necessary to regularly give money to nowhere to get an accreditation. Given the number of educational programs for the Faculty of History – more than 20, this outflow of financial resources is becoming constant. Not to mention that accreditation takes a lot of time and energy from teachers and staff, which, ultimately, negatively affects the participants in the educational process – students and

teachers. Often, this procedure, which involving the creation of a whole bunch of formal documents, stimulates educational units to reduce the set of educational programs. Such a fate, for example for the Faculty of History, befell the teaching of "Military History" as a separate educational program.

The meaninglessness of this activity is that the accreditation process itself in most cases turns into a show with a predetermined result, during which real problems are retouching. Not to mention the issues related to the "independence" of the members of the expert group and the absence of conflicts of interest, because each educational program covers a rather narrow specialization, and, accordingly, many professional ties interconnect all participants in this action.

Interestingly, the need for such a complex activity is completely absent. After all, if the Ministry of Education and Science refuses to issue state-standard diplomas, the responsibility for the quality of the educational process rests directly with higher education institutions and specific educational programs, which will directly affect their status. The importance or necessity of a specific educational program can be determined by many parameters without resorting to the bureaucratic procedure of accreditation. The ranking of both teachers and higher education institutions has become quite common in recent years and this information is completely open. The vast majority of criteria for the feasibility of the educational program can be assessed by the presence of requests from employers, the participation of teachers and students in research projects, the percentage of graduates working in the chosen specialty, and so on. Automation of this process can be developed on the basis of annual reports on scientific and educational activities, which are already compiling at the levels of individual teacher or researcher, structural unit, the university as a whole. Higher education institutions, being in a competitive environment, are able to independently determine the relevance, importance, prospects of specific educational programs and find ways to improve the educational process, because it will depend on the rating of the university and, consequently, funding.

It is clear that such activity of NAHEQA, narrowing the activities of the higher educational institutions, distracting from urgent issues by bureaucratized procedure, spending both budgetary resources and funds of institutes and faculties, does more harm to the educational process than good. Funding for this institution in the context of the economic crisis seems completely illogical waste, and it would be more effective to direct financial resources to priority branches. Given the direct dependence of the

viability of communities on the level of education of the population and the level of scientific research (which is confirmed daily), it would be logical to create conditions to stimulate science and education, rather than strengthening control over key actors.

In this case, both in the field of cultural heritage protection and in education, we are dealing with the same vicious approach. Instead of directing resources to the improvement of real processes (educational, scientific, monument protection), there is an expansion of quasi-institutions and the creation of "information bubbles" around and at the expense of real participants – teachers, scientists, students, heritage protection specialists. Not surprisingly, there is a general trend in the life of the state – with a very developed infrastructure of bureaucracies, documents (permits, reports, applications, etc.), the real infrastructure is declining and often operates in the last breath, one-step away from the final collapse. Achievements of the latest technologies (digitalization, "state in a smartphone"), and with them the funds allocated for the implementation of these technologies, are mostly not involved in the process of direct production and improvement, but are used primarily to create new systems for questionnaires, rankings, complicated bureaucratic procedures and greater control over the activities of the population.

In such conditions, real creativity and scientific research do not exist due to formalized rules that should help this creativity, but exist contrary to the system, which aims at "effective development", "modernization" and so on. The apparatus of structural violence, which is the bureaucracy, is primarily interested not in real production in the fields of science and education, not in conducting research that can be implemented in various spheres of social life, but the creation of a view, the substitution of real actions by reporting, evaluation according to criteria established by the bureaucracy itself. It is interesting that this substitution of reality presupposes the tacit consent of all participants of administration process. Thus, the administration of institutes creates a competitive environment, like in any business office, between scientists, educators, employees at all levels, and instead of focusing on real scientific tasks, they are involved in the pursuit of citation indices. Thus, real scientific creativity, research and informal transfer of experience from the older generation of scientists to students is destroying in a collision with the administration system, which mathematically calculates the indices of a particular teacher, department, faculty.

However, the peculiarity of modern bureaucracy is that instead of impersonal and equal

evaluation of each employee, hierarchical permutations are based on personal loyalty, and these ratings are used to create the necessary competitive climate among colleagues.

In order to ensure the functioning of this bureaucratic system related to assessment, ranking, compliance, graduation, a whole system of concepts and a special language filled with bright and empty terms, such as “vision”, “stakeholder”, “innovation”, “beneficiaries”, “competitiveness”, the knowing of which indicates belonging to a special social stratum in the field of science and culture – “experts”. It is logical that these “experts” are often people who have a remote relationship to the real processes in science and education, especially in today’s world, where scientists and teachers simply do not have enough time to participate in various expert councils.

When it comes to “efficiency gains”, “optimization”, “reorganization”, etc., it actually means that you will be paid less and will be forced to work more. After all, in domestic practice, all measures related to the complexity of the procedure for admission to PhD study, defense of dissertations, accreditation of programs, certification of employees and institutes ultimately have only one goal: to reduce overall funding and force employees to comply with a significant number of required standards to meet established criteria. Every year we can see a constant increase in the workload and responsibility of teachers and researchers. In addition to their direct functions, they are required to publish in ranking, preferably foreign, journals, undergo training, have certificates of foreign language skills, report on their activity, manage research projects, be guarantors of educational programs, curators of student groups and more. Research and teaching staff need to make more and more efforts to find funding for research, complete reports, various graduations, fulfill planned obligations, and pass accreditations. All assets must be documented, and in the case of absence of the necessary papers – there is a very real threat of dismissal (not contract extension).

In order to create a competitive climate, the administrations of higher education institutions require the annual re-signing of contracts with research and teaching staff, setting the conditions under which this employee has the opportunity to continue working in the same position. In this situation, the security guard, accountant or human resources officer of the same organization has more social security than a teacher who has to constantly show loyalty to the management under threat of dismissal. Will such a system in the framework of multilevel competition contribute to the quality of research and

the quality of teacher-student interaction, which holds the whole cumbersome system of university administration, accounting, many departments, agencies on regular issues and the Ministry of Education and Science in general? The question is rhetorical. It is unlikely that taxpayers and student payers will be satisfied that the vast majority of their money are directed not to the process of interaction between teacher and student, but to ensure the functioning of a complex system of control and evaluation, with excessively inflated salaries and bonuses of “senior managers”.

The modern world is at a bifurcation point – a critical breakdown of outdated control systems that can no longer meet the needs of modern human. Clumsy bureaucracies are ineffective due to the fact that they focus most of their activities on maintaining their own existence and reproduction and, in this case, quickly lose out to civil society initiatives. For example, in the field of cultural heritage protection, NGOs at various levels do much more than the entire staff of the Ministry of Culture and Information Policy together with the regional departments of culture. Modern science is created thanks to international scientific societies and public organizations, which in their activities are guided not by the principles of hierarchical subordination, but using a network approach in solving scientific, cultural or environmental issues. Unfortunately, unlike official structures, grassroots scientific and cultural networks are virtually deprived of regular funding, forcing much of their energy to be spent looking for sources to implement specific projects, but the level of motivation in these communities is much higher than in branching bureaucracies, which are obsessed with solving internal problems.

One such research initiative is VITA ANTIQUA, an independent edition funded without budgetary resources. The pages of the magazine constantly raise issues of preservation of archaeological and museum heritage, reveal topical issues of monument protection. Among a number of publications of particular importance was the publication of a collection of scientific articles “Ukrainian Museum”, which presented the works of modern researchers – specialists in museum and monument studies (2003, <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/685#more-685>).

The publisher of the journal is the scientific public organization “Th. Vovk Center for Paleoethnological Research” – a voluntary association of scientists in the fields of archaeology, anthropology, ethnology and other related sciences (<http://vovkcenter.org.ua/en/main/>). Among the tasks of the Center, according to the Statute, is to promote the practical implemen-

tation of programs and projects aimed at protection, research, use and restoration of monuments and archaeological heritage of Ukraine, especially those threatened with destruction under the influence of natural or anthropogenic factors; promoting the preservation and museification of archaeological sites

One of the main activities of the Center, implemented jointly with the Department of Archaeology and Museum Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv, is to hold international scientific conferences, seminars and field schools on archaeological and museum heritage, including such as: "Human & Landscape: Geographical Approach in the Prehistoric Archaeology" (Kyiv, 2016, <http://vovkcenter.org.ua/en/2016-hl/>; <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/200#more-200>), "Cultural Heritage of Ukraine: Research, Museification, Protection and Preservation" (Kyiv, 2016, http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=article&id=302:kruhlyi-stil-na-temu-kulturna-spadshchyna-ukrayiny-doslidzhennia-muzeifikatsiia-okhorona-ta-z-berezhennia&catid=19&Itemid=117), "Wetland Archaeology and Prehistoric Networks of Europe" (Kyiv-Kaniv, 2017, <http://vovkcenter.org.ua/en/2017-wa/>; <http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/960#more-960>), "Mezhyrich International Summer School: Archaeological Research and Museification" (2018, <http://vovkcenter.org.ua/en/2018-pn/>).

This collection presents materials that were highlighted at the International Scientific Conference "Archaeology and Museology in Education and Research", held at Taras Shevchenko National University of Kyiv on October 24-25, 2019 on the occasion of the 75th anniversary of the Department of Archaeology and Museum Studies (<http://vovkcenter.org.ua/uk/2019/11/18/2019-conf/>). During the conference, representatives of various scientific institutions from Ukraine, Europe and Asia highlighted current issues and modern challenges for monument protection and museum work (<http://vitaantiqua.org.ua/en/archives/1835>; <https://doi.org/10.37098/LVA-2019-902:069>). This volume contains the articles that reveal the current state of teaching and functioning of museum and monument in higher education institutions of Ukraine, methodological aspects of modern archaeology and archaeological education, museological and monument research.

We hope that the book will be interesting and useful not only for teachers of humanities, heritage specialists, archaeologists, museum workers, but also for a wide range of readers who care about the fate of higher education, science and cultural heritage in Ukraine and around the world.

Pavlo S. Shydlovskiy